

Abdullah b. İbâz'ın Abdülmelik b. Mervân'a Gönderdiği Risâle

Muhammet Ali Çolak | 0009-0004-4898-8959 | alitrcolak@gmail.com

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, Türkiye

ROR ID: 03gn5cg19

Öz

Hâricîlik, İslam tarihinde ilk ayrılık hareketini gerçekleştiren itikadî mezheptir. Bu sebeple İslam Mezhepler Tarihi müellifleri tarafından zamanla ortaya çıkan Hâricî fırkalar ve görüşleri büyük bir titizlikle kayıt altına alınmıştır. Bununla birlikte erken döneme ait ana Hâricî fırkalardan olup varlığını günümüze kadar sürdürebilmiş olan İbâzîliğin yazılı metinlerinin bir kısmı bugün ulaşılabılır vaziyettedir. Çalışmamızda yer verdiğimiz Abdullah b. İbâz'ın (ö. 86/705 [?]), dönemin Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'a (ö. 86/705) gönderdiği risâle İbâzîliğin temel itikadî görüşlerini anlama noktasında erken dönemde kaleme alınmış oldukça önemli bir yazılı kaynaktır. Bu risâle incelendiğinde İbâzîler'in itikadî görüşlerinin dayanakları büyük oranda ortaya çıkmaktadır. Ayrıca her ne kadar mezhebî taassup ile kaleme alınmış olsa da ilk dört halife dönemi olayları ve erken dönem Emevî tarihine kaynaklık edebilecek bilgiler barındırmaktadır. Bizler de çalışmamızda günümüze kadar ulaşabilmiş bu risâlenin çevirisini ve değerlendirmesini yaparak İslam Mezhepler Tarihi alanındaki araştırmacılarının istifadesine sunmaya karar verdik. Söz konusu bu risâle hem İbâzî geleneğe ait eserler hem de Ehl-i sünnet ve Şî geleneğe ait diğer klasik İslam Mezhepler tarihi eserleriyle karşılaştırmaya, üzerinde tahlil ve tenkit yapmaya elverişlidir.

Anahtar Kelimeler

İslâm Mezhepleri, Hâricîlik, İbâzîlik, Abdullah b. İbâz, Abdülmelik b. Mervân.

Atıf Bilgisi

Çolak, Muhammet Ali. "Abdullah b. İbâz'ın Abdülmelik b. Mervân'a Gönderdiği Risâle". *Düzce İlahiyat Dergisi* 9/2 (Aralık 2025), 956-974. <https://doi.org/10.61272/duid.1740491>

Geliş Tarihi	11.07.2025
Kabul Tarihi	07.12.2025
Yayın Tarihi	31.12.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Beyan	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Epistle Sent by Abdallāh b. Ibāḍ to Abd al-Malik b. Merwān

Muhammet Ali Çolak | 0009-0004-4898-8959 | alitrcolak@gmail.com

Master Student, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Theology,
Department of Fundamental Islamic Sciences, Kahramanmaraş, Türkiye

ROR ID: 03gn5cg19

Abstract

Khārijites are the theological sect that carried out the first separation movement in Islamic history. For this reason, the authors of the History of Islamic Sects have meticulously recorded the Kharijite sects and their views that emerged over time. However, some of the written texts of Ibāḍism, one of the main Kharijite sects from the early period that has survived to the present day, are accessible today. The treatise that Abdallāh b. Ibāḍ (d. 86/705 [?]) sent to the Islamic caliph of the period, Abd al-Malik b. Merwān (d. 86/705), which we included in our study, is a very important written source written in the early period in terms of understanding the basic theological views of Ibāzism. When this treatise is examined, the foundations of the theological views of the Ibāzīs become largely apparent. In addition, although it was written with sectarian fanaticism, it contains information that can serve as a source for the events of the period of the first four caliphs and early Umayyad history. In our study, we decided to translate and evaluate this treatise that has survived to the present day and present it to the benefit of researchers in the field of History of Islamic Sects. This treatise is suitable for comparison with works belonging to both the Ibadi tradition and other classical works of the history of Islamic Sects belonging to the Ahl al-Sunnah and Shia traditions and for analysis and criticism.

Keywords

Islamic Sects, Kharijism, Ibāḍism, Abdallāh b. Ibāḍ, Abd al-Malik b. Merwān.

Citation

Çolak, Muhammet Ali. "The Epistle Sent by Abdallāh b. Ibāḍ to Abd al-Malik b. Merwān". *Düzce Divinity Journal* 9/2 (December 2025), 956-974. <https://doi.org/10.61272/duid.1740491>

Date of Submission	11.07.2025
Date of Acceptance	07.12.2025
Date of Publication	31.12.2025
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	etik.duzceilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

İslam Mezhepler Tarihi'ne kaynaklık edebilecek ilk eserler, Müslüman toplumun çoğunluğunun benimsediği itikadî görüşlerden bazılarına muhalefet ederek ayrışan Hâricîlik ve Şîa mensupları tarafından kaleme alınmıştır. Bu eserler, müellifleri tarafından daha çok kısa risâleler biçiminde yazılmış ve genellikle karşı tarafın görüşünü çürütmek ve kendi itikadî görüşlerinin meşruiyetini ispatlamak amacıyla oluşturulmuşlardır.¹ Tercümesine yer verdiğimiz, erken dönemde kaleme alınmış Abdullah b. İbâz'a ait bu risâle, İbâzîlik fırkasının temel itikadî görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak ve kendilerine yöneltilen eleştirilere cevap vermek amacıyla yazılmış ve beşinci Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'a gönderilmiştir. Söz konusu bu risâlede İbâzîler'in Hâricîler'le olan bağlarına, imâmet ve iman-amel konularındaki itikadî görüşlerine ve ilk dört halife ile Cemel ve Sıffin savaşlarına katılan sahabîlere dair değerlendirmelerine ulaşmak mümkündür. Bu sebeplerden dolayı hicrî birinci asırda yazılmış olan bu risâlenin, İslam Mezhepler Tarihi alanında araştırma yapmak isteyen araştırmacılar tarafından incelenmesi oldukça önemlidir. Arapça risâle metni, hicrî sekizinci yüzyılda yaşamış İbâzî tarihçi Muhammed b. İbrâhîm el-Berrâdî'nin² (ö. 9/15. yüzyılın başları) İbâzî tarihini anlattığı *el-Cevâhirü'l-müntekât* adlı eserinde “*Kitâb Abdullah b. İbâz ilâ Abdülmelik b. Mervân*” başlığı altında yer almaktadır.³ Risâleye işaret eden daha eski kaynak ise İbâzî mezhepler tarihçisi Kalhâtî'nin (4./10. yüzyıl [?]) *el-Keşf ve'l-beyân* adlı eseridir. Kalhâtî risâlenin Abdullah b. İbâz tarafından Abdülmelik b. Mervân'a gönderildiğini açıkça belirtmektedir. Kalhâtî -büyük bir olasılıkla bu risâleyi kastederek- Abdullah b. İbâz'ı, mezhebî görüşlerini delilleriyle birlikte açıklayan ve karşıt görüşleri çürüten ilk şahsiyet olarak tanıtmaktadır.⁴ *TDV İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan *Abdullah b. İbâz* maddesinde risâlenin içeriğiyle ilgili bazı önemli bilgilere yer verilmektedir.⁵ Çalışmamızda ilk olarak Abdullah b. İbâz'ın hayatına değineceğiz ve devamında İbâzîliğin tanımı ve tarihsel serüvenine yer vereceğiz. Sonrasında risâlenin daha iyi anlaşılabilmesi için muhteva ve değerlendirmesini yaptıktan sonra risâle metninin çevirisini okuyucuların istifadesine sunacağız.

¹ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2021), 69-70.

² Harun Yıldız, “Berrâdî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), Ek-1/188-189.

³ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. İbrâhîm el-Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, thk. Ahmed b. Seûd es-Siyabî (Londra: Darü'l-Hikme, 2014), 175-185.

⁴ bk. Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Muhammed b. Abdülcelîl (Tunus: Silsiletü'd-Diyânâtî'l-İslâmiyye, 1984), 294.

⁵ Ethem Ruhi Fiğlalı, “Abdullah b. İbâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/109.

1. Abdullah b. İbâz ve İbâzîliğe Kısa Bir Bakış

Abdullah b. İbâz, Hâricîlik mezhebinin ana fırkaları içerisinde zikredilen⁶ İbâzîlik fırkasının kurucusudur.⁷ Hayatı hakkında bilgiler oldukça sınırlıdır. Beşinci Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın yönetiminin son dönemlerinde vefat ettiği bilindiği için hicrî 86 yılı civarında vefat etmiş olabileceği düşünülmektedir.⁸ İbâzîlik fırkasının ortaya çıkışı, Hâricî Ezârika fırkasının önderi Nâfi' b. el-Ezrak'ın (ö. 65/685), İbn İbâz ve beraberindeki Hâricîler'e bir risâle yollamasıyla başlamıştır. İbn Ezrak bu risâlede kendisine katılmayan Hâricîler'in büyük günah işlediklerini ve bu sebeple dinden çıktıklarını iddia etmiştir. Bu risâleyi okuyan İbn İbâz kendi görüşlerini ortaya atmış ve böylelikle İbâzîlik fırkasını kurmuştur.⁹ İbâzîler büyük günah konusunda benimsedikleri nifak anlayışı ile mürtekb-i kebîreyi doğrudan tekfir etmedikleri ve tövbe edene kadar şirk ile iman arasında gördükleri için¹⁰ diğer Hâricî fırkalara nazaran daha ılımlı bir fırka olarak kabul edilmektedirler. İstî'râzı¹¹ kabul etmemeleri ve zalim imamın yardımcısı olmadığı sürece muhaliflerinin kanını helal görmemeleri¹² de onları radikal Hâricî fırkalardan ayıran diğer hususlardır. İbâzîlik zamanla çeşitli alt fırkalara ayrılmış ve İbâzîler'in büyük bir çoğunluğu Abdurrahman b. Rüstem önderliğinde Kuzey Afrika'ya göç etmiştir.¹³ Bu bölgeye göç etmiş olma sebeplerinin başında bu bölgenin Emevî yönetiminden uzak oluşu gelmektedir. Buna rağmen Emevîler ve Abbâsîler, Kuzey Afrika'daki İbâzîler'i bir tehdit olarak görmüş ve ortadan kaldırılmaları için üzerlerine askeri birlikler göndermişlerdir. Bu birliklerle doğrudan çarpışmaya giren İbâzîler ağır kayıplar vermelerinin üzerine sarp, ulaşılması zor arazilere yerleşmişler ve bu şekilde

⁶ Ebû'l-Hasan Ali İbn İsmâ'il el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*, thk. Naîm Zerzûr (Beirut: Mektebetü'l-Asriyye, 2009), 95.

⁷ Kalhâtî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 294; Muhammed eş-Şehristânî, *Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Muharrem Tan (Kabalıcı Yayınları, 2014), 113.

⁸ Metin Yıldız, "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: El-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 168.

⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, çev. Mehmet Akbaş - Musa K. Yılmaz (İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 4/148-149; Şaban Öz, *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 366.

¹⁰ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 97; Ebû Mutî' Mekhûl b. el-Fazl en-Neseî, *Kitâbu'r-Red alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâi'd-dâlle*, thk. Seyit Bahçıvan (Konya: Hikmetevi, 2013), 151; Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: DİB Yayınları, 2016), 173-174.

¹¹ İstî'râz, Hâricîler'in kendilerinden olup olmadıklarını anlamak için yakaladıkları Müslümanlara birtakım itikadî sorular yönelterek imtihana tabi tutmaları anlamında kullanılan bir terimdir. bk. Mustafa Öz, "İstî'râz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/374.

¹² Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 109.

¹³ Nadir Özkuyumcu, "Rüstemîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/295-296.

varlıklarını korumuşlardır.¹⁴ Günümüzde Uman'ın nüfusunun büyük bir çoğunluğu Hâricîliğin İbâzîlik fırkasına mensuptur.¹⁵ Bu sebeple İbâzîler itikadî görüşlerini kayıt altına alma imkânı bulmuşlar ve eserlerinin bir kısmını günümüze kadar ulaştırabilmişlerdir. Tercümesini vereceğimiz risâle erken dönem İbâzî geleneğini anlamamıza yardımcı olan önemli bir yazılı kaynaktır.

2. Risâlenin Muhtevası ve Değerlendirmesi

Abdullah b. İbâz'ın risâlesi incelendiğinde Abdülmelik b. Mervân'ın risâlesine cevaben yazıldığı anlaşılmaktadır. Abdülmelik'in risâlesi bugün elimizde değildir ancak bu risâlede yer yer içeriğine atflar yapılmıştır. İbn İbâz'ın risâlesinde üzerinde durduğu konuları, başta Hz. Osman'ın (ö. 35/656) hilâfeti, Cemel Vak'ası ve Sıffin savaşında etkili olan sahâbîler hakkındaki görüşlerine açıklık getirmek, kendi zihinlerindeki esas Hâricîliğin ne olduğunu açıklamak ve İbâzîler'in aşırı Hâricî fırkalardan olmadığını ispatlamak olarak üç ana başlıkta özetlemek mümkündür. İbn İbâz, ilk olarak Abdülmelik'in kabul etmediği Hz. Osman konusundaki görüşlerinin açıklamasını yaparak konuya başlamıştır. Bunu yaparken kısaca Hz. Ebû Bekîr (ö. 13/634) ve Hz. Ömer'in (ö. 23/644) hilafetlerine değinmiş ve onların döneminde ümmet içerisinde bir ayrılığın yaşanmadığının ve ümmetin onlardan razı olduğunun altını çizmiştir.¹⁶ Daha sonrasında Hz. Osman ile ilgili olan itirazlarını Kur'an âyetleriyle delillendirmeye çalışarak muhatabına sunmuştur. İbn İbâz'ın görüşlerini temellendirirken kendi ifadeleri ve âyetler arasındaki kurduğu insicam onun hicrî birinci asrın Kur'an merkezli itikadî metodolojisine hâkim olduğunu göstermektedir. İbn İbâz'ın, Hz. Osman hakkındaki itirazları özetle şunlardır: Akrabalarına imtiyazlar vermesi, bazı şahsiyetleri sürgüne yollaması, arazi ve humus taksimi, atıyyeleri azaltmış olması ve bazı bölgelerin mahsullerinin devlet eliyle satılmasını kararlaştırmış olmasıdır.¹⁷ Bu itirazların büyük bir kısmı ekonomik ve sosyolojik nedenli olduğu anlaşılmaktadır. İbn İbâz, Hz. Osman'ın vefatına sebep olan isyancıları Müslümanlar olarak nitelendirmiştir.¹⁸ Risâlede genel olarak bu kişilerin ümmetin çoğunluğunu teşkil ettikleri ve dolayısıyla Hz. Osman'ın öldürülmesinde ümmetin icmâsının olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Risâleden anlaşıldığı üzere Hz. Osman'a isyan eden kişiler, İbâzîler'in selefleri olarak gördükleri kişilerdir.

¹⁴ Zikrullah Alim, *Rüstemîler Döneminde İtikadî İslam Mezhepleri* (Ankara: Fecr Yayınevi, 2024), 31-34.

¹⁵ Mustafa L. Bilge, "Uman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/140.

¹⁶ Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, 175.

¹⁷ Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, 177-179.

¹⁸ Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, 180.

Hâricîler genel olarak Hz. Ali'ye (ö. 40/661) karşı giriştikleri isyan hareketleri ile bilinmektedirler.¹⁹ Ancak İbn İbâz'ın risâlesinde Hz. Ali'den eleştirel anlamda yalnızca bir yerde, Allah'ın hükmünü değiştirdiği iddiasıyla tahkim hadisesindeki hakemler Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63) ve Amr b. el-Âs (ö. 43/664) ile birlikte bahsedilmektedir. Bununla birlikte Ehl-i beyt'in, Muâviye (ö. 60/680) ve Yezîd'in (ö. 64/683) uygulamalarını kınaması, bu konuda kendi görüşlerini pekiştirmek isteyen İbn İbâz tarafından muhatabına delil olarak sunulmaktadır.

Emevî halifeleri, İbn İbâz tarafından sert bir dille eleştirilmiş ve Abdülmelik'in bu kişilerin yolundan gitmemesi tavsiye edilmiştir.²⁰ Risâledeki ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla Abdülmelik b. Mervân, İbn İbâz'a gönderdiği risâlede Muâviye'nin Allah'ın tevfiği ile Hz. Ali karşısında galip geldiği ve ümmetin başına halife olarak geçtiği iddiasında bulunmuştur. İbn İbâz ise dünyevi galibiyet ve hükümdarlığın Allah'ın rızasıyla vuku bulmak zorunda olmadığını Firavun ve Nemrud örnekleriyle muhatabına bildirmiştir.²¹ Buradan anlaşıldığı kadarıyla lafzî olarak geçmemekle birlikte kader meselesi muhataplar arasında tartışma konusu olmuştur.

Elimizdeki risâleden anlaşıldığı kadarıyla Abdülmelik b. Mervân risâlesinde Hâricîler'in dinde aşırılığa gittikleri iddiasında bulunmuştur. Abdülmelik'e göre dinde aşırılık, Müslümanların yolundan ayrılmak ve onlardan uzaklaşmaktır. İbn İbâz ise bu iddiayı kabul etmemiş ve kendilerinin Allah'ın kitabıyla amel ettiklerini belirtmiştir. İbn İbâz, dinde aşırılığı kitap ve sünnetin dışında amel etmek olarak tanımlamıştır. O, Cemel Vak'ası ve Sıffin savaşında etkin rol oynayan sahabîlerin dinde aşırılığa giden esas kişiler olduğunu iddia etmiştir.²²

İbn İbâz, Hâricîler'in en radikal fırkasının kurucusu Nâfi' b. Ezrak'dan ve takipçilerinden uzak olduklarını da belirtmeyi ihmal etmemiştir. İbn İbâz, Nâfi' b. Ezrak'ın dinde yeni şeyler türettiği ve İslâm dairesinden çıktığı iddiasında bulunmuştur. Ona göre İbn Ezrak'ın faaliyetleri kendilerinin dikkatinden kaçmamış ve ondan berî olmuşlardır.²³

Abdullah b. İbâz, Abdülmelik'in risâlesinde en çok beğendiği kısmın Bakara sûresi 159 ile Âl-i İmrân sûresi 187. âyetler olduğunu belirterek, bu âyetlerde Allah'ın kitabıyla amel edilmesinin gerekliliğinin vurgulandığını ifade etmiştir. Bu âyetlerde²⁴ Allah'ın kitabı ile amel edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. İlgili

¹⁹ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 84; Neseî, *Kitâbu'r-Red*, 132.

²⁰ Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, 182.

²¹ Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, 181.

²² Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, 182-183.

²³ Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, 183.

²⁴ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri

ayetler incelendiğinde, Hâricîler'in benimsemiş olduğu “*Hüküm yalnız Allah'ındır*”²⁵ prensibine çağrışım yaptıkları anlaşılmaktadır. Buradan hareketle İbn İbâz'ın muhatabının ifadelerinde kendi ideolojisine yakın gördüğü kısımları beğendiğini söylemek mümkündür. İbn İbâz'ın risâlesinin birçok yerinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetine vurgu yaptığı görülmektedir.²⁶ Buna rağmen risâle metninde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yalnızca Kur'an'da geçen bir sözüne²⁷ yer vermiş ve hadislere başvurmamıştır. Abdullah b. İbâz'ın yaşadığı hicrî birinci asrın ortaları gerek mezhebî görüşlerin temellendirilmesi gerek farklı sebeplerle hadis uydurma faaliyetlerinin başladığı bir dönemdir.²⁸ İbn İbâz ise risâlesinde görüşlerini temellendirmek adına mevzû rivayetlere başvurmak gibi bir tercihte bulunmamıştır.

İbn İbâz risâlesinde muhatabına karşı doğrudan hakaretvari bir üslup kullanmamıştır. Bununla birlikte o, Hâricîlerin zalim imama karşı kıyam etme prensibiyle örtüşen bir çizgide, üstü kapalı bir üslupta, gerektiğinde halifeye karşı silahlı mücadele yolunu tercih edebileceklerini söylemekten çekinmemiştir.²⁹ Risâlenin son kısmında Abdullah b. İbâz, Abdülmelik'ten söylediklerini okuyup düşünmesini ve kendisine Allah'ın âyetlerinden delil getirerek bir cevap yollamasını istemektedir. Bu durum İbn İbâz'ın muhatabı ile orta yolu bulmak istediğinin ve muhatabını dikkate aldığı bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ancak İbn İbâz'ın muhatabından Kur'an âyetlerine mutlaka başvurmasını istemesini, kendisinin bu konudaki üstünlüğüne güvenerek rakibine bir meydan okuma olarak yorumlamak da mümkündür. Elimizdeki bu risâle, Hz. Osman ve Emevî halifelerinin uygulamaları sebebiyle İbâzî geleneğe hoş karşılanmadıkları ve ciddi eleştirilere maruz kaldıklarını göstermektedir.

3. Risâlenin³⁰ Tercümesi

Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla. Abdullah b. İbâz'dan Abdülmelik b. Mervân'a. (Allah'ın) selamı üzerine olsun. Şüphesiz ben senin vesilenle kendinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'a hamd ediyorum ve sana takvayı nasihat ediyorum. Sonuç müttakiler içindir, dönüş ancak Allah'adır ve Allah ancak müttakilerden (yaptıklarını) kabul eder. Sinan b. Âsım ile gönderdiğin mektubun bana ulaştı. (Mektubunda) sana cevap yazmamı istemişsin. Ben de

Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Bakara 2/159, Âl-i İmrân 3/187.

²⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 112.

²⁶ Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, 176, 177, 182, 183, 184.

²⁷ bk. ez-Zümer 39/13; Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, 176.

²⁸ Recep Emin Gül, “Hicrî I. Asırda Hadis Uydurma Faaliyeti ve Hadis Uyduranların Tespiti”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (Ekim 2020), 254.

²⁹ Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, 177.

³⁰ Berrâdî, *el-Cevâhirü'l-müntekât*, 175-185.

bir kısmını kabul edip bir kısmını reddedeceğin (düşüncelerin bulunduğu) mektubu sana yazdım. Ancak reddettiğin bu şeyler, Allah'ın nezdinde reddedilmiş değildir. Osman hakkında ve ümmetin onun (Osman'ın) durumuyla ilgili olarak anlattıklarına gelince, bu hususta Allah'ın nebîsi Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirdiği kitapta yer alan, "...Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin, fâsikların, kâfirlerin ta kendileridir."³¹ hükmünün şahitliğini hiçbir kimse inkâr edemez. Ayrıca Allah'a yemin olsun ki Osman hakkında sana doğru olduğunu bilmediğin hiçbir meseleyi zikretmedim. Senin için bu konuda Allah'ın kitabından delil getireceğim, Osman'ı eleştirdiğimiz konuları sana bildireceğim ve onun durumunu açıklayacağım. Osman sizin de belirttiğiniz gibi İslam'ı ilk kabul eden kişilerdendi. Ancak Allah bunu (ilk Müslümanlardan olmayı), kulların fitneye düşmemesi için geçerli bir sebep kılmadı. Allah, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) gönderdi ve ona kitabını indirdi. İnsanların ihtilaf ettikleri hususlarda aralarında hüküm vermesi için onda (kitapta) bütün emirlerini ve hükümlerini açıkladı. Onu inanan topluluklar için rehber ve rahmet yaptı. İzin verdiklerini helal olarak, yasak kıldıklarını haram olarak bildirdi. Hükümleri, farzları ve hadleri bu kitapta açıkladı ve dedi ki: "...Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın..."³², "...Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir."³³ Sonra Nebî sine kitabına uymasını emretti ve "Rabbinden sana vahyolunana uy..."³⁴, "O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy."³⁵ buyurmaktadır. Böylece Hz. Muhammed (s.a.v.) rabbinin emrini, Osman ve ashâbandan Allah'ın dilediği kimselerle birlikte yerine getirmeye çalıştı. (Nebî'nin,) herhangi bir kimseyi ayrıcalıklı tuttuğu, (Allah'ın) hükmünü tebdil ettiği, haram kıldıklarını helal, helal kıldıklarını haram kıldığı ve farzları değiştirdiği görülmemiştir. (Aksine) Allah'ın resulü (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "...Ben Rabbime isyan edersen gerçekten, büyük bir günün (kıyamet gününün) azabından korkarım."³⁶ Hz. Muhammed (s.a.v.) vefat edene değin, Allah'ın katından gelenlere tabi olan bir resul ve Müslümanlar için görevlendirilmiş bir öğretici ve yol gösterici olarak Allah'ın dilediği kadar yaşadı. Sonrasında Allah, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) göndermiş olduğu, ona tabi olanları hidayete erdirecek ve onu terk etmedikleri sürece kimseyi dalalet düşürmeyecek kitabını, Müslümanlara miras bıraktı. Nebî'den (s.a.v.) sonra Hz. Ebû Bekir insanların başına geçti ve Allah'ın kitabı ve peygamberin sünneti ile amel etti. O, bu dünyadan ayrılıncaya kadar Müslümanların hepsi ondan razı

³¹ Müellif burada üç âyetin son kısımlarını birleştirerek kullanmıştır. bk. el-Mâide 5/44, 45, 47.

³² el-Bakara 2/187.

³³ el-Bakara 2/229.

³⁴ el-En'âm 6/106.

³⁵ el-Kıyâmet 75/18.

³⁶ el-En'âm 6/15.

oldu, hiçbir kimse ondan uzaklaşmadı, hükümlerinden ve taksimlerinden dolayı onu ayıplamadı. (Hz. Ebû Bekir'den) sonra Hz. Ömer (imâmeti) devraldı. O görevinde sağlamdı ve nifak ehline karşı şiddetliydi. Kendinden önceki Müslümanların yolundan gitti, Allah'ın kitabı ve peygamberin sünneti ile amel etti. Allah onu, iki dostunu (Hz. Muhammed [s.a.v.] ve Hz. Ebû Bekir'i) sınamadığı dünya fetihleriyle sınamadı. Hz. Ömer, müminlerin hepsinin, sadakatine şahadet ettikleri bir vaziyette, apaçık bir din üzere, İslâm kelimesiyle dünyadan ayrıldı. Şüphesiz müminler Allah'ın yeryüzündeki şahitleridir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Böylece, sizler insanlara birer şahit olasınız ve Peygamber de size bir şahit olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık..."*³⁷

Hz. Ömer (vefatından hemen önce) Müslümanlarla istişare etti ve (kendinden sonra) göreve gelecek kişinin belirlenmesi görevini onlara bıraktı. Onlar da Hz. Osman'ı seçtiler. Osman, Allah'ın dilediği süre boyunca İslâm'a uygun olarak amel etti. Nihayetinde dünya ona genişletildi ve yerin hazineleri onun için açıldı. (Bunun sonucunda) kendisinden önceki iki halifenin yapmadığı yeni şeyler türetti. O günlerde kendisine yakın olan kişileri himaye etti. Müminler onun yaptıklarını görünce yanına geldiler ve kendisiyle konuştular. Ona Allah'ın kitabını ve kendisinden öncekilerin sünnetini hatırlattılar. Allah'ın âyetlerinin zikredilmesi ona ağır geldi. Zorbalığa başvurdu ve onlardan dilediklerine dayak attırdı. Allah'ın kitabını, Nebî'nin (s.a.v.) sünnetini ve kendinden önceki müminlerin uygulamalarını kendisine hatırlattıkları için onları hapse attırdı ve yeryüzünün çeşitli yerlerine sürgüne gönderdi. *"Kim, kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatılıp da onlardan yüz çeviren ve elleriyle yaptığını unuttandan daha zalimdir?"*³⁸, *"Kim, Rabbinin âyetleri kendisine hatırlatıldıktan sonra onlardan yüz çevirenden daha zalimdir? Şüphesiz ki biz suçlulardan intikam alıcıyız."*³⁹ Ey Abdülmelik b. Mervân! Sana Müslümanların, Osman'ı kınadıkları ve ondan uzaklaştıkları hususları açıklıyorum. Ya hatırlamıyorsundur ki sana hatırlatayım ya da hiçbir bilgin yoktur ki sana öğreteyim. Ey Abdülmelik! Osman'a olan düşkünlüğün seni, Allah'ın ayetlerini yalanlamaya ve terk etmeye götürmesin. O (Osman) seni Allah'tan gelecek hiçbir şeyden koruyamaz. Ey Abdülmelik! Uzak bir yerden savaşın gelmesine gerek kalmadan önce dikkatli ol! Bunlar, Müslümanların onun (Osman'ın) aleyhinde olmalarına, ondan ayrılmalara ve bizim de ondan ayrılmamıza neden olan sebeplerden biriydi. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır, *"Allah'ın mecitlerinde onun adının anılmasını yasak eden ve onların yıkılması için çalışandan daha zalim kimdir. Böyleleri oralara (eğer girerlerse) ancak korka korka girebilmelidirler. Bunlar için dünyada rezillik, ahirette de büyük bir azap vardır."*⁴⁰

³⁷ el-Bakara 2/143.

³⁸ el-Kehf 18/57.

³⁹ es-Secde 32/22.

⁴⁰ el-Bakara 2/114.

Osman'a kızmamıza ve ondan uzaklaşmamıza sebep olan hususlardan biri de onun, Allah'ın mescitlerinde, Allah'ın kitabının okunmasını engelleyen ilk kişi olmasıdır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Rab'lerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na dua edenleri yanından kovma. Onların hesabından sana bir şey yok, senin hesabından da onlara bir şey yok ki onları kovasın. Eğer kovarsan zalimlerden olursun."*⁴¹ Onun kovduğu ve sürgüne gönderdikleri kişiler arasında, bu ümmetin en hayırlıları bulunmaktaydı. Medinelilerden Ebû Zerr el-Gıfârî, Müslim el-Cühenî ve Nâfi' b. el-Hutâmî'yi sürgüne gönderdi. Kûfelilerden Kâ'b, büyücü katili Cüde b. Züheyr⁴², Amr b. Zürâre, Zeyd b. Sûhân⁴³, Esved b. Düveyc, Yezîd b. Kays el-Hemedânî ve Kurdûs b. el-Hadramî olmak üzere daha birçok Kûfeliyi sürgün etti. Basralılardan ise Âmir b. Abdullah ve Med'ûr el-Anberî'yi ve daha sayamayacağımız kadar çok sayıdaki Müslümanı sürgün etti. Ona öfke duymamıza sebep olan nedenlerden biri de sihirle uğraşan, içkili iken namaz kıldıran ve Allah'ın dininde fâsık olan kardeşi Velîd b. Ukbe'yi, insanların başına atamış olmasıdır. Şüphesiz Velîd'i akrabası olduğu için atamıştı. Ona kızma sebeplerimizden biri de onun, malı zenginler arasında dolaşan bir şey haline getirmiş olmasıdır. Oysa yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"...O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir) ..."*⁴⁴ O (Osman) buradaki Allah'ın hükmünü değiştirdi ve hevesine uydu. Osman'a öfke duymamızın sebeplerinden biri de onun sulak arazileri insanlardan esirgemesi ve bu bölgeleri kendisi ve akrabaları için ayırmasıdır. O, böylece Allah'ın kullarının faydalanması için indirdiği, insanların ve sürü hayvanlarının rızıklarına engel olmuştur. Şüphesiz yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Allah'ın size indirdiği; sizin de, bir kısmını helâl, bir kısmını haram kıldığımız rızıklar hakkında ne dersiniz? De ki: Bunun için Allah mı size izin verdi, yoksa Allah'a iftira mı ediyorsunuz?"*⁴⁵ Osman'a kızmamızın bir sebebi de onun sadakaları engelleyen

⁴¹ el-En'âm 6/52.

⁴² Bu kişi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) *"Büyü yapanın cezası kılıçla öldürülmeştir."* hadisini zikreden Cüde b. Züheyr el-Ezdî adındaki sahabîdir. bk. Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şirket-ü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1978), "el-Hudûd", 27 (No. 1460). Cüde b. Züheyr işleri ile uğraşan bir kişiyi öldürdüğü için kâtil'üs-sâhir (büyücü katili) olarak anılmaktadır. bk. Kenan Ayar, "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (Şubat 2005), 47.

⁴³ Arapça metinde bu kişi Yezîd b. Sahrân şeklinde yazılmıştır. Araştırdığımız kadarıyla kaynaklarda böyle bir şahsiyete rastlamadık. Biz bu ifadenin istinsah hatası olduğunu ve bu kişinin, Basra ehlinde Hz. Osman'a muhalefeti ile bilinen sahabî Zeyd b. Sûhân (ö. 36/656) olduğunu düşünmekteyiz. bk. Halit Özkan, "Zeyd b. Sûhân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/323.

⁴⁴ el-Haşr 59/7.

⁴⁵ Yûnus 10/59.

ilk kişi olmasıdır. Allah şöyle buyurmaktadır: *“Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler... Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*⁴⁶

(Yüce Allah) dedi ki: *“Allah ve Resûl'ü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur. Kim Allah'a ve Resûl'üne karşı gelirse, şüphesiz ki o apaçık bir şekilde sapmıştır.”*⁴⁷ Osman, müminlerin emiri Ömer b. Hattâb'ın (r.a.) (Müslümanlar için) belirlediği hisseleri engelledi, Bedir ehlinin atıyyelerini bin bin azalttı. Altın ve gümüşleri biriktirdi ve Allah yolunda harcamadı. (Halbuki) Allah şöyle buyurmaktadır: *“...Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak...”*⁴⁸

Osman'a öfke duymamıza neden olan hususlardan biri de onun, kayıp hayvanları sahiplerine iade etmemesi ve bu hayvanları sahiplerine haber vermeden kendi develerinin arasına katmış olmasıdır. Hatta o, İslâm'ı kabul etmiş olsalar dahi, Allah'ın nezdinde, İslâm'ın izin verdiği şekilde deve veya koyunlara sahip olmuş kimselere ait hayvanları bulduğunda el koyuyordu. Şüphesiz Allah şöyle buyurmaktadır: *“İnsanların mallarını ve haklarını eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”*⁴⁹, *“...Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka...”*⁵⁰

Ona öfke duymamızın nedenlerinden biri de onun, humus (beşte bir) gelirlerini kendisi için alması ve bu gelirlerden akrabalarına pay vermiş olmasıdır. Bu ise, Allah'ın hükmünü ve emrini değiştirmektir. Oysa humus; Allah, resul, resulün yakınları, yetimler, yoksullar ve yolda kalmışlar için (Müslümanlara) Allah tarafından farz kılınmıştır. *“...Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.”*⁵¹ Osman'a kızma nedenlerimizden biri de onun, Bahreyn ve Uman halkının mahsullerinden herhangi bir şeyin, devlet eliyle satılana kadar kendilerinin satmalarını engellemiş olmasıdır. Bu Allah'ın helal kıldığı haram kılmaktır. Oysa Allah ticareti helal, faizi haram kılmıştır. Osman böylelikle Allah'ın indirdiğinin dışındaki bir şeyle hükmetti. Allah'ın ve kendisinden önceki arkadaşlarının (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer) yoluna muhalefet etti. Allah şöyle buyurmaktadır: *“Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, mü'minlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda*

⁴⁶ et-Tevbe 9/60.

⁴⁷ el-Ahzâb 33/36.

⁴⁸ et-Tevbe 9/34, 35.

⁴⁹ eş-Şuarâ 26/183.

⁵⁰ en-Nisâ 4/29.

⁵¹ Âl-i İmrân 3/189.

birakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir.”⁵², “...Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin, fâsıkların, kâfirlerin ta kendileridir.”⁵³, “...Biliniz ki, Allah’ın lâneti zalimler üzerinedir.”⁵⁴, “...Allah, kime lânet ederse, artık ona asla bir yardımcı bulamazsın.”⁵⁵, “Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur...”⁵⁶, “Rabbinin yoldan çıkanlar hakkındaki, ‘Onlar artık imana gelmezler’ sözü, işte böylece gerçekleşmiştir.”⁵⁷ Tüm bu âyetler Osman’ın aleyhine şahitlik ediyor. Muhakkak biz de bu âyetlerin şahitlik ettiklerine şahitlik ediyoruz. Şüphesiz “...Allah, sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder. Melekler de buna şahitlik eder. Şahit olarak Allah yeter.”⁵⁸

Müslümanlar Osman’ın Allah’a karşı işlediği mâsiyetlerini gördüklerinde ona itaat etmenin şeytana itaat etmek olduğunu öğrendiler. Şüphesiz müminler insanların yapıp ettiklerini izleyen Allah’ın yeryüzündeki şahitleridirler. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “De ki: ‘İstedığınızı işleyin; Allah, Peygamberi ve müminler işlediklerinizi görecektir’...”⁵⁹ Böylece hak ve batıl arasında gerçekleşecek husumet ortaya çıktı, Allah’ın vaat ettiği imtihan (fitne) gerçekleşti. “İnsanlar, ‘İnandık’ demekle imtihandan bırakılacaklarını mı zannederler. Andolsun, biz onlardan öncekileri de imtihan etmiştik. Allah, doğru söyleyenleri de mutlaka bilir, yalancılara da mutlaka bilir.”⁶⁰ Muhacir, ensar ve Hz. Peygamber’in (s.a.v.) eşleri, yeryüzünün dört bir tarafından Osman’a gelerek onunla görüştüler. Ona Allah’ı hatırlattılar ve Allah’a karşı işlediği günahları bildirdiler. O da onların söylediklerini kabul etti ve bunlardan dolayı yüce Allah’a tövbe edip hakka yöneldi. (Müslümanlar) da onun, hatalarını itiraf edip Allah’a tövbe etmesini ve hakka yönelmiş olmasını kabul ettiler. İslâm ehli, doğru yola döndüğü vakit onu kabul etmekte ve yanında yer almakta haklıydı. Fakat onlar yanından ayrıldıktan sonra Osman, verdiği sözü bozdu ve tövbe ettiklerinden daha fazlasını yapar bir vaziyete geri döndü. Bu kişilerin yanından ayrılmasının ardından, görevlilerine onların ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesini emreden bir yazı yazdırdı. Müminler onun yazdırdıklarını ve verdiği sözlerini çiğnediğini görünce geri döndüler ve onu Allah’ın hükmü gereği öldürdüler. Şüphesiz yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Eğer antlaşmalarından sonra yeminlerini bozup dininize dil uzatırlarsa, küfrün elebaşlarıyla savaşın. Çünkü onlar

⁵² en-Nisâ 4/115.

⁵³ Müellif burada üç âyetin son kısımlarını birleştirerek kullanmıştır. bk. el-Mâide 5/44, 45, 47.

⁵⁴ Hûd 11/18.

⁵⁵ en-Nisâ 4/52.

⁵⁶ Hûd 11/113.

⁵⁷ Yûnus 10/33.

⁵⁸ en-Nisâ 4/166.

⁵⁹ et-Tevbe 9/105.

⁶⁰ el-Ankebût 29/2, 3.

yeminlerine riayet etmeyen kimselerdir. Umulur ki, vazgeçerler."⁶¹ (Osman) bir süre Allah'ın kitabıyla amel etti ve Müslümanları bir arada tuttu. Sonra bundan geri durdu. Şüphesiz yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Kendileri için hidayet yolu belli olduktan sonra gerisingeri dönenleri, şeytan aldatıp peşinden sürüklemiş ve kendilerini boş ümitlere düşürmüştür.*"⁶² Bunlar, müminlerin ve bizlerin Osman'dan ayrılmamıza ve ona karşı çıkmamıza neden olan davranışlarıdır. Osman'ın, Allah'ın Resûl'ü (s.a.v.) ile olan yakınlığını ve dostluğunu bildirmişsin. Muhakkak Alî b. Ebû Tâlib, Allah'ın Resûl'üne (s.a.v.) en yakın olan ve dostluğu en çok bulunan kişiydi. O ilk hicret edenler ve İslâm'ı ilk kabul edenlerdendi. Sen de benimle birlikte bunlara şahitlik ediyorsun. Osman hakkı terk ettiyse, (Allah'ın resulüne) yakınlığı ve dostluğu, onun kurtuluş sebebi mi yoksa helak sebebi midir? Bil ki, bu ümmet içerisinde Allah'ın indirdiği hükmü terk etmek ve başkasıyla hükmetmek küfür alametidir. "...Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'ınkinden daha..."⁶³ doğrudur? "...Artık Allah'tan ve O'nun âyetlerinden sonra hangi söze inanacaklar?"⁶⁴ Ey Abdülmelik b. Mervân nefsin seni aldatmasın! Dinini başkalarına dayandırma! Onlar bilmedikleri bir yerden yavaş yavaş felakete sürükleniyorlar.⁶⁵ Amellerin en önemli kısmı sonlarıdır. Allah'ın kitabı her zaman yenidir ve yalnızca hakikati söyler. Allah bizi ona tâbi kılsın, bizi isyandan ve dalâletten korusun. Allah'ın ipine sarıl ey Abdülmelik! Allah'a sarıl ki seni doğru yola ulaştırın! Yüce Allah şöyle buyuruyor: "...Kim Allah'a sınıksız bağlanırsa, kesinlikle o, doğru yola iletilmiştir."⁶⁶ Müminlere Allah'ın kitabına sınıksız sarılmaları emredilmiştir. Allah buyurmaktadır ki: "*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sınıksız sarılın. Parçalanıp bölünmeyin...*"⁶⁷ Allah'tan, Kur'an'ın manaları üzerinde düşünmeni, onunla hidayet bulmanı ve onun ile (hakkın) taraftarı olmanı dilerim. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerin üzerinde kilitleri mi var?*"⁶⁸ Muâviye hakkında, Allah'ın onunla birlikte olduğu, zaferini çabuklaştırdığı, haklılığını ortaya çıkardığı ve Osman'ın kanını isteyen düşmanlarına karşı onu muzaffer kıldığıyla ilgili sözlerine gelince, sen dini dünyada galip gelmek ve hüküm sürmek olarak görüyor olabilirsin ancak biz bunu böyle görmüyoruz. (Allah kimi zaman) ne yapacaklarını görmek için Müslümanları kafirlere karşı galip kılmıştır. (Kimi zaman da) Müslümanları imtihan etmek ve kafirlere mühlet vermek için müşrikleri Müslümanlara galip kılmıştır. Allah şöyle buyurmaktadır: "...O günleri biz insanlar arasında döndürüp duruyoruz ki Allah

⁶¹ et-Tevbe 9/12.

⁶² Muhammed 47/25.

⁶³ el-Mâide 5/50.

⁶⁴ el-Câsiye 45/6.

⁶⁵ Benzer bir ifade A'raf suresi 182. âyette geçmektedir. bk. el-A'râf 7/182.

⁶⁶ Âl-i İmrân 3/101.

⁶⁷ Âl-i İmrân 3/103.

⁶⁸ Muhammed 47/24.

gerçek müminleri ortaya çıkarırsın ve uğrunda şehitleri olsun diye. Allah, zalimleri sevmez. Bir de Allah, iman edenleri günahlardan arındırmak, kâfirleri de yok etmek için böyle yapıyor.”⁶⁹ Uhud gününde Müslümanların, müşrikler tarafından düştükleri duruma bak! Ev gününde⁷⁰ katillerinin, İbn Affân ve taraftarları karşısında, Ali’nin, Osman taraftarı olan Basra ehli karşısında, Muhtâr’ın Zeyd⁷¹ ve taraftarları karşısında, Mus’ab’ın⁷² Muhtâr karşısında, Şam ehlinin Medine ehli karşısında, Zübeyr’in Mekke’de Şam ehli karşısında aldığı zaferlerine bak! Din ile hükümdarlığı bir tutma! Şüphesiz insanlardan bazıları, bazılarına karşı galip gelebilir. Allah Firavun’a hükümdarlık verdi ve yeryüzünde galip kıldı. Rabbi hakkında, İbrahim ile tartışan kişiye⁷³ de hükümdarlık verdi. Dahası Muâviye, Hasan b. Ali’den emirliği (halifeliği) satın almıştı ancak Hasan’ın koyduğu şartlara ve anlaşmaya sadık kalmadı. Şüphesiz yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “...Allah’ı kendinize kefil kılarak pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın...”⁷⁴ Muâviye ve yaptıkları hakkında bana daha fazla bir şey sorma! Çünkü ben ona yetiştim, yaptıklarını ve hayatını bizzat gördüm. Ben insanlardan, Allah’ın taksim ettiklerini kendince taksim etmeye kalkan ve Allah’ın hükmünden başkası ile hükmetmeye çalışanları kabul etmem ve bu kişileri terk ederim. Allah’ın haram kıldıklarının kanını dökmem. Eğer Muâviye’nin başına İbn Sümeyye’nin⁷⁵ kanı haricinde başka imtihanlar gelmemiş olsaydı bu durum onun kefâretine sebep olabilirdi. O kendinden sonra fâsık, lanetli, kafir ve içki içen oğlu Yezîd’i halife olarak seçti. Bu ona kötülük olarak yeter! Muâviye ve Yezîd’in yaptıkları akıl sahipleri için gizli değildir. Ey Abdülmelik Allah’tan sakın! Nefsin seni Muâviye konusunda aldatmasın! Biz biliyoruz ki Ehl-i beyt, Muâviye ve Yezîd’in karşındaydılar ve onların yaptıklarını çokça kınıyorlardı. Allah’a ve meleklere yemin olsun ki kim Osman ve beraberindekileri dost edinirse ben onlardan uzağım. Ellerimizle, dillerimizle ve kalplerimizle onların düşmanıyız. Bu hal üzere yaşayacak ve ölürsek bu hal üzere öleceğiz. Diriltildiğimizde bu hal üzere dirileceğiz ve Allah’ın huzurunda hesaplaşacağız.

⁶⁹ Âl-i İmrân 3/140, 141.

⁷⁰ Arapça metinde bu ifade yevmü’ d-dâr olarak geçmektedir. Büyük bir ihtimalle Hz. Osman’ın evinde öldürülmesi olayını ifade etmek için kullanılmıştır.

⁷¹ Araştırdığımız kadarıyla Muhtâr es-Sekafî’nin (ö. 67/687), Zeyd adında biriyle savaştığına dair kaynaklarda bilgi yoktur. Bu ifade büyük bir olasılıkla istinsah hatası sonucu yazılmıştır. Bu kişi, Muhtâr’la savaşan ve bu savaşta öldürülen Emevî valisi Ubeydullah b. Ziyâd (ö. 67/686) olmalıdır. bk. Ahmet Turan Yüksel, “Ubeydullah b. Ziyâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/29-30.

⁷² Bu kişi Abdullah b. Zübeyr’in (ö. 73/692) baba bir kardeşi Mus’ab b. Zübeyr’dir (ö. 72/691).

⁷³ Burada Nemrud’dan bahsedilmektedir. bk. el-Bakara 2/258.

⁷⁴ en-Nahl 16/91.

⁷⁵ Bu kişi sahabî Ammâr b. Yâsir’dir (ö. 37/657).

Yazdıkların ile beni dinde aşırılığa kaçma noktasında uyarmışsın. Aşırılıktan Allah'a sığınırım. Eğer bilmiyorsan dinde aşırılığa kaçmanın ne olduğunu sana açıklayacağım. Dinde aşırılık, Allah hakkında hakikatin dışında bir şey söylemek ve Allah'ın bildirdiği kitabın ve Nebî'nin uyguladığı sünnetin dışında amel etmektir. Bu hususta Allah şöyle buyurmaktadır: *"Ey Kitab ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin..."*⁷⁶, *"De ki: "Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkararak dininizde aşırı gitmeyin..."*⁷⁷ İşte Osman ve sonrasındaki imamlar dinde aşırı gittiler ve sende hala onların yolundan gidiyorsun ve onlara itaat ediyorsun. Allah'a isyan etme noktasında onlarla bir oluyorsun ve onları takip ediyorsun. Şüphesiz onlar heveslerine tabi oldu sen de onlara tabi oluyorsun. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"...Daha önce sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın."*⁷⁸ Böylelikle onlar dinde aşırılığa kaçan bir topluluktur. Allah'a isyan edildiğinde öfke duyan, Allah'ın hükmünden razı olan ve Allah'ın kitabına, Nebî'nin ve müminlerin sünnetine davet eden kimse için dinde aşırılık söz konusu değildir. Mektubunda bana, Hâricîlerin dinde aşırıya gittiklerini, müminlerin yolundan saptıklarını ve İslâm ümmeti içerisinde bölünmeye sebep olduklarını bildirmişsin. Ben sana (gerçekte) bu yol üzere olanların kimler olduğunu bildireceğim. Onlardan ilki sözlerinden dönen Talha ve Zübeyr'in ashâbıdır. Onlar (önceleri) bid'atlar uydurduğu için Osman'ı reddettiler ve Allah'ın hükmünü terk ettiği için ondan uzaklaştılar, sonrasında sözlerinden döndüler. Onlardan bir diğeri de bâgî (isyancı) olan Muâviye'nin ashâbıdır. (Son olarak ise) Allah'ın kitabının hükmünü değiştirdikleri için Ali'nin ashâbı ve hakemler Abdullah b. Kays⁷⁹ ve Amr b. el-Âs'tır. Onlar (Hâricîler) bu kişilerin hepsinden ayrıldılar, Allah'ın hükmü dururken insanların hükmü ile ayrılığa düşmeyi reddettiler. Kendilerinden sonra gelenlere karşı daha büyük düşmanlık ve ayrılık gösterdiler.⁸⁰ Onlar (Hâricîler), dinlerine, Nebî'nin (s.a.v.) sünnetine ve Hz. Ebû Bekir (r.a.) ve Hz. Ömer'in (r.a.) sünnetine bağlılık gösteriyorlardı, (insanları) onların yoluna çağırıyorlar ve bundan razı oluyorlardı. Onlar isyan ettikleri vakit bu uğurda isyan ediyorlar, bu amaca davet ediyorlar ve ayrılık gösterdikleri vakit de bu uğurda ayrılık gösteriyorlardı. Şüphesiz onları ve durumlarını tanıyanlar bilir ki, onların amelleri en güzel olandır ve Allah yolunda savaşmakta en şiddetli kimseler onlardır. İşte bu Hâricîler'in haberidir. Allah ve melekler; dillerimizle, ellerimizle ve kalplerimizle onlara düşman

⁷⁶ en-Nisâ 4/171.

⁷⁷ el-Mâide 5/77.

⁷⁸ el-Mâide 5/77.

⁷⁹ Bu kişi Ebû Mûsâ el-Eş'arî'dir.

⁸⁰ Tahminimizce bu ifade Emevî döneminde yaşanan Hâricî isyanları belirtmek için kullanılmıştır. Çünkü Emevî dönemindeki Hâricî isyanlarının boyutu Hz. Ali dönemindeki isyandan daha kapsamlı ve uzun süreli olmuştur. bk. Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervân* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 60-61.

olanlara düşman, onlara dost olanlara ise dost olduğumuza şahitlik ediyor. Yaşar isek bu hal üzere yaşarız ve ölür isek de bu hal üzere ölürüz. Rabbimizin huzurunda bu hal üzereyken diriltileceğiz. Allah katında, İbn Ezrak'tan, yaptıklarından ve ona tabi olanlardan beriyiz. İslām dairesinden çıktığında onun durumu bizlere açık olmuştu. Çünkü o, bid'atler türetti, irtidad ederek Müslüman olduktan sonra küfre geri döndü. Mektubunda yazdıklarına karşı cevap yazmamı istemişsin. Ben de sana nasihatte bulunmaya çalışıyorum. (Mektubunda) bana Allah'ı zikretmişsin, zikrettiklerinin içerisinde en iyi sözler şunlardır. *"İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya..."*⁸¹, *"Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu (Kitabı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı..."*⁸² Ben sana imamların haberini bildirdim ve açıkladım. Bana düşen sana nasihat etmektir. Allah beni, kendimde bulunmayan bir şey ile insanları kandırmaya çalışan ve yasaklarına muhalefet eden inkârcı bir kul olarak seçmedi. Ben sizleri Allah'ın kitabına, Nebî'nin (s.a.v.) sünnetine, helalleri helal, haramları haram saymaya ve hiçbir konuda insanlara zulmetmemeye çağırıyorum. İhtilafa düştüğümüz noktalarda Allah'ın kitabı, benim ve sizin aranızda hakem olsun. Allah kimin tarafındaysa biz de onun tarafında olalım ve kimden berî oluyorsa biz de ondan berî olalım, kime itaat edilmesini emrediyorsa ona itaat edelim ve Allah'ın kitabında kime isyan edilmesi emrediliyorsa ona isyan edelim. İşte bunlar bizim Nebî'den (s.a.v.) öğrendiklerimizdir. Şüphesiz bu ümmet Allah'ın kitabı ve Nebî'sinin (s.a.v.) sünneti terkedilmedikçe kan dökmez. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır. *"Hakkında ayrılığa düştüğünüz herhangi bir şeyin hükmü Allah'a aittir. İşte bu, Rabbim Allah'tır. Yalnız O'na tevekkül ettim ve ancak O'na yöneliyorum..."*⁸³ Kur'an; Allah'ın, bizden önce Hz. Muhammed'i, ashabını ve sâlih iki halifeyi hidayete ulaştırdığı apaçık bir yoldur. Ona tabi olan asla dalaletе düşmez ve onu terk eden asla hidayete ermez. (Yüce) Allah buyurmaktadır ki: *"İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın. Yoksa o yollar sizi parça parça edip O'nun yolundan ayırır..."*⁸⁴ Seni ayrı yollara sapmaktan ve hevana uymaktan sakındırıyorum. Muhakkak insanlar bu dünyada iki çeşit imama uyarlar. Bunlardan biri hidâyet imamı diğeri ise dalâlet imamıdır. Hidâyet imamı Allah'ın kitabına tabi olur, Allah'ın taksim ettiği şekilde taksimde bulunur ve Allah'ın hükmü ile hüküm verir. Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır: *"Onları bizim emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık..."*⁸⁵ İşte bunlar Allah'ın itaat edilmesini emrettiği, isyan edilmesini ise yasakladığı imamlardır. Dalâlet imamları ise Allah'ın indirdikleri ile amel etmeyen, Allah'ın taksim ettiklerini

⁸¹ el-Bakara 2/159.

⁸² Âl-i İmrân 3/187.

⁸³ eş-Şûrâ 42/10.

⁸⁴ el-En'âm 6/153.

⁸⁵ el-Enbiyâ 21/73.

taksim etmeyen ve Allah'ın yolundan gitmeyerek heveslerine tabi olan kimselerdir. Allah bunlar için şöyle buyurmaktadır: *"Biz onları, ateşe çağırın öncüler kıldık. Kıyamet günü de kendilerine yardım edilmeyecektir."*⁸⁶, *"Öyle ise kâfirlere itaat etme, onlara karşı bu Kur'an'la büyük bir mücadele ver."*⁸⁷, *"...Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş kimselere boyun eğme..."*⁸⁸ İşte bu size doğruyu söyleyen kitabımızdır. Haktan sonra dalâletten başka ne vardır! Zikri (Allah'ın kitabını) görmezden gelme! Allah'ın kitabındakilerden şüphe etme! Mektubuna cevap olarak bunları yazdım. Senin için Allah'tan dileğim, bu mektuba zaman ayırman, manalarını düşünmen ve ona basîret gözüyle bakmandır. Sonrasında eğer yapabilirsen yazdıklarım için bana bir cevap yaz, Allah'ın kitabından bana delil ve açıklama getir ki söylediklerine inanayım. Bana dünyayı teklif etme! Çünkü benim dünyaya karşı bir hevesim ve ihtiyacım yok. Bana edeceğin nasihatın yalnızca din konusunda olsun. Ölümünden sonra en güzel nasihat budur. Şüphe yok ki Allah, bizi ve seni itaati üzerinde birleştirmeye muktedirdir. Elbette Allah'a itaat etmeyen kimsede hayır yoktur. Tevfîk Allah'tandır ve onda rıza vardır. (Allah'ın) selamı üzerine olsun...

Sonuç

Abdullah b. İbâz'a ait çevirisini yaptığımız bu risâle İbâzîliğin temel itikadî prensiplerini anlama noktasında bizlere birinci elden oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. İbn İbâz'ın risâlesi incelendiğinde onun bu eseri İbâzîliğin görüşlerini muhatabı Abdülmelik b. Mervân'a tanıtma ve adil bir yönetim anlamında halifeye nasihat verme amaçlarıyla kaleme aldığı anlaşılmaktadır. İbn İbâz risâlede genel olarak, Hz. Osman ve tahkîm hadisesine kadar uzanan süreçteki iktidar çekişmelerinde etkili olan sahabîler hakkındaki görüşlerine açıklık getirmeye ve İbâzîliğin aşırı Hârîci fırkalarla aynı görüşleri benimsemediğini ortaya koymaya çalışmıştır. İbn İbâz'ın, risâlesini yolladığı dönemin Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın yönetimini reddetmediği ve hatta ona adil bir yönetim noktasında nasihatlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde kendisi de muhatabından dini olarak nasihat beklediğini ifade etmekte ve halifenin kendisine cevap yazmasını istemektedir. Risâle incelendiğinde yer yer tekfir, büyük günah ve kader meselesi gibi itikadî konuların ele alındığı görülmektedir. Sonuç itibarıyla Abdullah b. İbâz, bu risâle ile kendi görüşlerini muhatabına sunmuş ve mümkün olduğunca silahlı isyan yerine iletişim yolunu tercih etmiştir. Risâle, İbâzîlik fırkasını anlamak adına başvurulması gereken kaynaklar arasındadır.

⁸⁶ el-Kasas 28/41.

⁸⁷ el-Furkân 25/52.

⁸⁸ el-Kehf 18/28.

Kaynakça | References

- Alim, Zikrullah. *Rüstemîler Döneminde İtikadî İslam Mezhepleri*. Ankara: Fecr Yayınevi, 2024.
- Ayar, Kenan. "Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 5/1 (Şubat 2005), 37-93.
- Belâzürî. *Ensâbü'l-Eşraf*. çev. Mehmet Akbaş - Musa K. Yılmaz. 4 Cilt. İstanbul: T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020.
- Berrâdî, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. İbrâhîm. *el-Cevâhirü'l-müntekât*. thk. Ahmed b. Seûd es-Siyabî. Londra: Darü'l-Hikme, 2014.
- Bilge, Mustafa L. "Uman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/140-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: DİB Yayınları, 2016.
- Erkoçoğlu, Fatih. *Abdülmelik b. Mervân*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali İbn İsmâ'il. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*. thk. Naîm Zerzûr. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Abdullah b. İbâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/109. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Gül, Recep Emin. "Hicrî I. Asırda Hadis Uydurma Faaliyeti ve Hadis Uyduranların Tespiti". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 10 (Ekim 2020), 253-277.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- İbn Hazm. *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ' ve'n-Nihâl*. çev. Halil İbrahim Bulut. 3 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Kalhâtî. *el-Kesf ve'l-beyân*. thk. Muhammed b. Abdülcelil. Tunus: Silsiletü'd-Diyânâtü'l-İslâmiyye, 1984.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2021.
- Nesefî, Ebû Mutî' Mekhûl b. el-Fazl. *Kitâbu'r-Red alâ ehli'l-bida' ve'l-ehvâi'd-dâlle*. thk. Seyit Bahçıvan. Konya: Hikmetevi, 1. Basım, 2013.
- Öz, Mustafa. "İsti'râz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/374. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Öz, Şaban. *Sahabe Sonrası İktidar Mücadelesi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Özkan, Halit. "Zeyd b. Sûhân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/323-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Özkuyumcu, Nadir. "Rüstemîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Şehristânî, Muhammed. *Dinler ve Mezhepler Tarihi*. çev. Muharrem Tan. Kabcı Yayınları, 2014.
- Tirmizî. *Sünenü't-Tirmizî*. nşr. Ahmed Muhammed Şâkir vd. 5 Cilt. Mısır: Şirket-ü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1978.
- Yıldız, Harun. "Berrâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/188-189.

Ankara: TDV Yayınları, 2. Basım, 2020.

Yıldız, Metin. "İbâziyye'nin Temel İnanç Esasları: El-Usûlu't-Tis'a (Dokuz İlke)". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (Haziran 2020), 167-187.
<https://doi.org/10.33460/beuifd.715110>

Yüksel, Ahmet Turan. "Ubeydullah b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/29-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.